

ТІМОТІ СНАЙДЕР: «ВІЙНА В УКРАЇНІ – ЦЕ КОЛОНІАЛЬНА ВІЙНА»

Століттями країна жила в тіні імперії. Але її минуле дає ключі і до її сьогодення. Коли Володимир Путін заперечує реальність української держави, він говорить знайомою мовою імперії. Протягом п'ятисот років європейські завойовники називали суспільства, з якими вони стикалися, «племенами», розглядаючи їх як нездатні керувати самими собою. Як бачимо, на руїнах українських міст і в російській практиці масового вбивства, згвалтування та депортації, твердження, буцімто нації не існує, є риторичною підготовкою до її знищення.

Історія Імперії відділяє суб'єктів від об'єктів. Як стверджував філософ Франц Фанон, колонізатори бачать себе акторами з певною метою, а колонізованих – інструментами для реалізації імперського бачення. Путін здійснив яскраво виражений колоніальний поворот, повернувшись на посаду президента десять років тому. У 2012 році він описав Росію як «державну цивілізацію», яка за своєю природою поглинула менші культури, такі як українську. Наступного року він стверджував, що росіяни та українці об'єднані «духовною єдністю». У довгому есе про «історичну єдність», опублікованому в липні минулого року, він стверджував, що Україна і Росія є єдиною країною, пов'язаною спільним походженням. Його бачення – розбитий світ, який потрібно відновити за допомогою насильства. Росія стає собою, лише знищивши Україну.

Як об'єкти цієї риторики та війни на знищення, яку вона санкціонує, українці сприймають все це. Україна, звісно, має історію, і українці є нацією. Але імперія нав'язує об'єктивізацію на периферії та амнезію в центрі. Таким чином, сучасний російський імперіалізм включає закони пам'яті, які забороняють серйозно обговорювати радянське минуле. Застосовувати слово «війна» до вторгнення в Україну росіянами заборонено. Також незаконно стверджувати, що Сталін розпочав Другу світову війну як союзник Гітлера і використовував те саме виправдання для нападу на Польщу, яке Путін використовує для нападу на Україну. Коли почалося вторгнення, у лютому російським видавцям наказали видалити з підручників згадки про Україну.

Зіткнувшись із офіційною сумішню фантазії та табу Кремля, виникає спокуса довести протилежне: що вічна Україна, а не Росія, що завжди праві українці, а не росіяни тощо. Але українська історія дає нам щось цікавіше, ніж просто контр-розповідь про імперію. Українське національне почуття ми можемо виявити дуже рано. Але в сучасній Україні нація не стільки антиколоніальна, з відмовою від певною імперської влади, скільки постколоніальна, зі створенням чогось нового.

Південна Україна, де російські війська зараз облягають міста і бомбардують шпитали, була добре відома древнім людям. У міфі про заснування Афін богиня Афіна дарує місту оливкове дерево. Насправді, місто могло вирощувати оливки лише тому, що завозило зерно з портів на узбережжі Чорного моря. Греки знали узбережжя, але не глибини, в якій вони уявляли собі міфічних істот, що охороняють золото та амброзію. Вже тоді існував погляд на Україну, як на колоніальну державу: країна фантазій, де ті, хто бере, мають право мріяти.

Міста Києва в давнину не існувало, але тим не менше,

воно дуже старе – приблизно на півтисячоліття старше за Москву. Ймовірно, Київ був заснований у шостому чи сьомому столітті, на північ від території, яку бачили греки або контролювали римляни. Іслам розвивався, а християнство ставало європейським. Західна Римська імперія впала, залишивши форму християнства підпорядкованою папі. Залишилася Східна (Візантійська) імперія, яка керувала тим, що ми зараз називаємо Православною Церквою. Оскільки Рим і Константинополь змагалися за новонавернених народи на схід від Києва прийняли іслам. Кияни розмовляли слов'янською мовою, яка не мала писемності, і сповідували язичництво без ідолів і храмів.

Бачення Путіна «єдності» пов'язане з хрещенням, яке відбулося в цій обстановці. У IX столітті до Києва прибула група варягів, відомих як руси. Шукаючи південний шлях для своєї работоргівлі, вони знайшли річку Дніпро, що протікає через місто. Їхні вожді тоді боролися за шмат землі на території нинішньої України, Білорусі та північного сходу Росії – з Києвом завжди в якості нагороди. Наприкінці десятого століття вікінг на ім'я Вальдемар захопив місто за допомогою скандинавської армії. Спочатку він правив як язичник. Але близько 987 року, коли візантійці зіткнулися з внутрішнім повстанням, він відчув нагоду щось змінити. Він прийшов на допомогу імператору і взяв заміж його сестру. Під час цього процесу Вальдемар прийняв християнство.

Путін стверджує, що ця безладна послідовність подій розкриває волю Бога зв'язати Росію та Україну назавжди. Волю Божу легко зрозуміти неправильно; у всякому разі, сучасних націй тоді не існувало, а слова «Росія» та «Україна» не мали значення. Вальдемар був типовим язичницьким правителем Східної Європи того часу, розглядаючи кілька монотеїстичних варіантів, перш ніж вибрати той, який мав найбільший стратегічний сенс. Слово «Русь» більше не означало рабів вікінгів, а християнську державу. Його правляча сім'я тепер одружувалась з іншими, і місцеві жителі розглядалися як суб'єкти оподаткування, а не як тіла для продажу.

Але жодне правило не визначало, хто прийде до влади після смерті київського правителя. Вальдемар взяв собі в дружини візантійську принцесу, але мав півдюжини інших, не кажучи вже про гарем із сотнями жінок. Коли він помер у 1015 році, він ув'язнив одного зі своїх синів, Святополка, і воював з іншим, Ярославом. Після смерті батька Святополк був звільнений і вбив трьох своїх братів, але на полі битви зазнав поразки від Ярослава. У бійку вступили інші сини, і Ярослав не правив один до 1036 року. Наслідування тривало двадцять один рік. Принаймні десять інших синів Вальдемара за цей час померли.

Ці події не вказують на вічну імперію, як стверджує Путін. Але вони вказують на важливість принципу спадкоємності – теми, дуже важливої в українсько-російських відносинах сьогодні. Українська транслітерація «Вальдемара» – «Володимир», ім'я Президента України. В Україні влада передається шляхом демократичних виборів: коли Володимир Зеленський переміг на президентських виборах 2019 року, чинний президент визнав поразку. Російська транслітерація однойменної імені – «Володимир».

Росія крихка: у неї немає принципу правонаступництва, і незрозуміло, що станеться, коли Володимир Путін помере або буде відсторонений від влади. Тиск смертності підтверджує імперське мислення. Старіючий тиран, одержимий своєю спадщиною, хапається за високу ілюзію, яка ніби надає безсмертя: «єдність» Росії та України.

В ісландських сагах Ярослав згадується як Кульгавий; у Східній Європі він – Мудрий, видає закони. Проте він не вирішив проблему спадкоємства. Після його правління землі навколо Києва знову і знову роздирали. У 1240 році місто потрапило в руки монголів; пізніше на більшу частину давньої Русі претендувало Велике князівство Литовське – тодішньої найбільшої держави Європи. Литва запозичила в Києва граматику в політики, а також чимало з права. Протягом кількох століть її великі князі також правили Польщею. Але в 1569 році, після згасання литовської династії, було створено Польсько-Литовську державу, а територія України перейшла під польську юрисдикцію.

Це була вирішальна зміна. Після 1569 р. Київ був уже не джерелом права, а його об'єктом – архетиповою колоніальною структурою. Саме колонізація виділила Україну з колишніх територій Русі, і її манера породила якості, які й досі помітні: підозрілість до центральної держави, організованість у кризовій ситуації та уявлення про свободу як самовираження, незважаючи на могутнього сусіда.

Протягом XVI–XVII століть усі сили європейської глобалізації, здавалося, обрушилися на Україну. Польська колонізація нагадувала і певною мірою давала змогу європейській колонізації всього світу. Польські шляхтичі разом із землевпорядниками, більшість із яких були євреями, запровадили практику землеустрою, що дозволила створити прибуткові плантації. Місцеві українські воєначальники кинулися наслідувати систему і перейняли елементи польської культури, зокрема західного християнства та польської мови. В епоху відкриттів закріпачені селяни працювали на світовому ринку.

Колонізація України збіглася з епохою Відродження та вражаючим розквітом польської культури. Як і інші мислителі Відродження, польські вчені в Україні реанімували давні знання, а іноді й перевертали їх. Це був поляк Коперник, який скасував спадщину «Альмагеста» Птолемея і підтвердив, що Земля обертається навколо Сонця. Інший поляк, Мацей Мехівський, виправив «Географію» Птолемея, очистивши українські карти від золота та амброзії. Однак, як і в стародавні часи, обробка чорної землі давала можливість отримати величезні багатства, що викликало питання, чому ті, хто працював, і ті, хто отримував прибутки, переживали такі різні долі.

Епоха Відродження розглядала питання ідентичності через мову. По всій Європі точилися дебати щодо того, чи достатньо латини, яку тепер відродили, для культури, чи потрібно підвищити для цього завдання народні розмовні мови. На початку чотирнадцятого століття Данте відповідав на це запитання на користь італійської мови; Англійські, французькі, іспанські та польські письменники створили інші літературні мови шляхом кодифікації місцевих народних мов. В Україні літературна польська мова перемогла українську народну мову, ставши мовою комерційної та інтелектуальної еліти. Певним чином це було типом: польська була сучасною мовою, як англійська чи італійська. Але це була не місцева мова в Україні. Відповідь України на мовне питання була глибоко колоніальною, тоді як в решті Європи її можна було вважати загалом демократичною.

Реформація принесла аналогічний результат: місцеві еліти перейшли в протестантизм, а потім у римо-католицизм, що ще більше відчужило їх від православного населення. Для України характерно зближення колонізації, Відродження та Реформації. До 1640-х років небагато великих землевласників загалом говорили польською мовою і були католиками, а ті, хто на них працював, розмовляли українською та були православними. Глобалізація породила відмінності та нерівність, які підштовхнули людей до бунту.

Сьогодні українці на полі бою не покладаються на фантастику минулого, щоб протистояти Путіну. Якщо для них і є попередники, то це козаки, група вільних людей, які жили на далеких теренах українського степу, будуючи свою фортецю на острові посеред Дніпра. Вирвавшись із польської поміщицької та селянської системи, вони могли обрати бути «реєстровими козаками», оплачуючи службу в Війську Польському. Проте вони не були громадянами, і їх побажало зареєструватися більше, ніж дозволив польсько-литовський парламент.

Повстання почалося в 1648 році, коли впливовий козак Богдан Хмельницький побачив захоплення своїх земель і напад польського шляхтича на його сина. Опинившись поза захистом закону, Хмельницький повернув своїх побратимів-козаків до повстання проти польськомовних римо-католицьких магнатів, які панували в Україні. Накопичені культурні, релігійні та економічні невдоволення людей швидко перетворили це повстання на щось дуже схоже на антиколоніальне – разом із насильством, спрямованим не лише проти приватних армій магнатів, а й проти поляків та євреїв загалом. Магнати здійснювали репресії проти селян і козаків, насаджуючи їх на палі. Польсько-литовська кіннота воювала з власною козацькою піхотою. Кожна сторона дуже добре знала іншу.

У 1651 р. козаки, зрозумівши, що їм потрібна допомога, звернулися до східної держави – Московії, про яку вони мало знали. Коли Київська Русь розпалася, більшість її земель була поглинена Литвою, але частина її північно-східних територій залишилася під владою монгольської держави-наступниці. Там, у новому місті під назвою Москва, лідери, відомі як царі, розпочали надзвичайний період територіальної експансії, поширивши своє царство на Північну Азію. У 1648 році, коли почалося козацьке повстання, московський дослідник вийшов на Тихий океан.

Війна в Україні дозволила Московії звернути увагу на Європу. У 1654 р. козаки підписали угоду з представниками царя. Московські війська вдерлися до Польщі-Литви зі сходу; Незабаром після цього Швеція вторглася з півночі, поклавши початок кризі, яку польська історія пам'ятає як «потоп». У 1667 році між Польщею-Литвою та Московією було укладено мир, і Україна була поділена більш-менш посередині, вздовж Дніпра. Після тисячі років існування Київ вперше був політично пов'язаний з Москвою.

Козацтво було чимось на зразок раннього національного руху. Проблема полягала в тому, що їхня боротьба проти однієї колоніальної сили давала можливість іншої. У 1721 році Московія була перейменована на Російську імперію, у зв'язку з давньою Руссю. Польща-Литва так і не оговталася від Потопу, і була розділена між 1772 і 1795 роками. Таким чином Росія претендувала на решту України – на все, крім західного району, відомого як Галичина, який відійшов до Габсбургів. Приблизно в цей же час, у 1775 році, козаки втратили свій статус. Вони не отримали політичних прав, яких хотіли, а селяни, які їх підтримували,

ли, не отримали контролю над чорноземом. Польські поміщики залишилися в Україні, навіть коли державна влада стала російською.

Якщо історія України Путіна – про долю, то український спогад про козаків – це спогад про нездійснені прагнення. Державний гімн країни, написаний у 1862 році, говорить про молодих людей, яким доля ще не посміхнулася, але колись виявиться гідною «козацького народу».

XIX століття було добою національного відродження. Коли український рух розпочався в імперському російському Харкові, в центрі уваги була козацька спадщина. Наступним кроком було розташувати історію в народі як виклад безперервної культури. Спочатку такі зусилля не здавалися загрозливими для імперського правління. Але після поразки росіян у Кримській війні 1856 року та наруги польським повстанням 1863 та 1864 років українська культура була оголошена неіснуючою. Її часто вважали винаходом польських еліт – ідею, яку Путін схвалив у своєму есе про «історичну єдність». Передові українські мислителі емігрували до Галичини, де могли вільно говорити.

Перша світова війна принесла принцип самовизначення, який обіцяв звільнення від імперського правління. На практиці його часто використовували для порятунку старих імперій або для побудови нових. Українська Народна Республіка була створена в 1917 році, коли Російська імперія розвалилася в результаті революції. У 1918 році в обмін на обіцянку продовольства країна була визнана Австрією та Німеччиною. Вудро Вільсон виступав за самовизначення, але його переможна Антанта проігнорувала Україну, визнаючи натомість претензії Польщі. Володимир Ленін також посилався на цей принцип, хоча мав на увазі лише те, що експлуатація національних питань може сприяти класовій революції. Незабаром Україна опинилася в центрі російської громадянської війни, під час якої Червона Армія на чолі з більшовиками та Біла Армія, що воювали за згаслу імперію, заперечували право України на суверенітет. У цьому жакхливому конфлікті, який пішов після чотирьох років війни, загинули мільйони людей, серед них десятки тисяч євреїв.

Хоча Червона Армія зрештою перемогла, більшовицькі лідери знали, що українське питання потрібно вирішувати. Путін стверджує, що більшовики створили Україну, але істина близька до протилежного. Більшовики

Делегація депутатів від ОПЗЖ у Москві

знищили Українську Народну Республіку. Усвідомлюючи, що українська ідентичність була справжньою і широко поширеною, вони створили свою нову державу, щоб її пояснити. Багато в чому завдяки Україні Радянський Союз набув такої форми, як федерація підрозділів з національними назвами.

Провал самовизначення в Україні навряд чи був унікальним. Майже всі нові держави, створені після Першої світової війни, були зруйновані протягом двох десятиліть нацистською Німеччиною, Радянським Союзом або ж ними обома. В політичній уяві обох режимів Україна була територією, володіння якої дозволило б порушити повоєнний порядок і перетворити світ за власною подобою. Як і в шістнадцятому столітті, ніби всі сили світової історії були зосереджені в одній країні.

Сталін говорив про внутрішню колонізацію, під час якої селяни мали експлуатуватися, щоб радянська економіка могла наслідувати капіталізм, а потім перегнати його. Політика колективного сільського господарства, під час якої земля відбирали у фермерів, була особливо небажаною в Україні, де революція нарешті позбулася землевласників (все ще переважно польських). Проте чорнозем України був центральним у планах Сталіна, і він намагався підкорити її. У 1932 і 1933 роках він запровадив ряд заходів, які призвели до того, що близько чотирьох мільйонів людей померли від голоду або пов'язаних з ним хвороб. Радянська пропаганда звинувачувала українців, заявляючи, що вони вбивають себе, щоб дискредитувати радянську владу – тактика, яку сьогодні повторює Путін. Європейців, які намагалися організувати допомогу від голоду, відкидали як нацистів.

Справжні нацисти вважали сталінський голод ознакою того, що українське сільське господарство може бути використане для іншого імперського проекту: їхнього власного. Гітлер хотів повалення Радянської влади, знелюднення радянських міст і колонізації всієї західної частини країни. Його бачення українців було сильно колоніальним: він уявляв, що може депортувати й морити їх голодом мільйонами, а також експлуатувати працю тих, хто залишився. Саме прагнення Гітлера до української землі поставило мільйони євреїв під контроль Німеччини. У цьому сенсі колоніальна логіка щодо України була необхідною умовою Голокосту.

У період з 1933 по 1945 роки радянський і нацистський колоніалізм зробили Україну найнебезпечнішим місцем у світі. В Україні внаслідок звірств було вбито більше мирних жителів, ніж де-небудь. Цей підрахунок навіть не включає солдатів: українців загинуло в боях з німцями у Другій світовій війні, більше, ніж французьких, американських та британських військових разом узятих.

Головним конфліктом війни в Європі була німецько-радянська боротьба за Україну, яка відбувалася між 1941 і 1945 роками. Але коли почалася війна, у 1939 році, Радянський Союз і Німеччина були фактичними союзниками і спільно вторглися в Польщу. У той час те, що зараз є Західною Україною, було південно-східною Польщею. Там невелика група українських націоналістів приєдналася до німців, розуміючи, що вони прагнуть знищити СРСР. Коли стало зрозуміло, що німці зазнають краху, націоналісти залишили службу, етнічно очистили поляків у 1943 та 1944 роках, а потім чинили опір Радам. У текстах Путіна вони фігурують як вічні лиходії, відповідальні за українську відмінність загалом. Іронія, звичайно, полягає в тому, що вони з'явилися завдяки набагато більшій співпраці Сталіна з Гітлером. Вони були розгромлені радян-

ською владою в ході жорстокої боротьби з повстанцями, а сьогодні українські ультраправі опитування оцінюють від одного до двох відсотків. Тим часом поляки, чії предки були головними жертвами українського націоналізму, прийняли майже три мільйони українських біженців, нагадуючи нам, що існують інші способи поводитися з історією, ніж історії вічної жертви.

Після війни Західну Україну приєднали до Радянської України, а республіку поставили під підозру саме тому, що вона була під німецькою окупацією. Нові обмеження на українську культуру виправдовувалися сфабрикованим привласненням провини. Ця циркулярна логіка – ми вас караємо, отже, ви маєте бути винні – сьогодні присутня у кремлівській пропаганді. Міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров стверджував, що Росія мала вторгнутися в Україну, оскільки Україна могла почати війну. Путін, який сказав те саме, явно опирається на риторику Сталіна. Ми маємо розуміти, що перемога Радянського Союзу у Другій світовій війні залишила росіян назавжди «чистими», а українців – «вічно» винними. На похоронах російських солдатів скорботним батькам розповідають, що їхні сини воювали з нацистами.

Історія колонізації України, як і історія хвилюючих і розколотних тем загалом, може допомогти нам позбутися міфів. Минуле дає Путіну кілька напрямків колоніальної риторики, які він об'єднав і посилив. Це також робить нас вразливими для мови експлуатації: коли ми говоримо про «на Україні» замість «в Україні», чи вимовляємо столицю на російський манер, чи діємо так, ніби американці можуть сказати українцям, коли і як укласти мир, ми продовжуємо імперську риторику, беручи в ній участь.

Українська національна риторика менш послідовна, ніж імперіалізм Путіна, а отже, більш достовірна та більш людяна. Незалежність Україна здобула в 1991 році, коли розпався СРСР. Відтоді політика країни була відзначена корупцією та нерівністю, а також демократичним духом, який виріс у тандемі з національною самосвідомістю. У 2004 році спроба фальсифікації виборів була розгромлена масовим рухом. У 2014 році мільйони українців протестували проти президента, який відступив від наміру до ЄС. Протестувальників вбили, президент втік, а Росія вперше вторглася в Україну. Знову і знову українці обирали президентів, які прагнули примирення з Росією; знову і знову, це не вдавалося. Зеленський – це крайній випадок: він біг на платформу миру, але його зустріли вторгненням.

Україна – постколоніальна країна, яка не стільки виступає проти експлуатації, скільки визнає, а іноді навіть святкує ускладнення, пов'язані з нею. Його люди двомовні, а його солдати розмовляють як мовою загарбника, так і своєю власною. Війна ведеться децентралізовано, залежно від солідарності місцевих громад. Ці спільноти різноманітні, але разом вони відстоюють уявлення про Україну як політичну націю. У цьому є щось, що надихає. Модель нації як міні-імперії, що повторює нерівності в менших масштабах і прагне до однорідності, яку плутають з ідентичністю, вичерпала себе. Якщо ми збираємося мати демократичні держави в двадцять першому столітті, їм доведеться прийняти частину складності, яка сприймається як належне в Україні.

Контраст між старішою імперією та новою нацією вловлюється Зеленським, чия проста присутність робить кремлівську ідеологію безглуздою. 1978 року народження, дитина СРСР, з родиною спілкується російською. Єврей, він нагадує нам, що демократія може бути багато-

культурною. Він не стільки відповідає російському імперіалізму, скільки існує поруч із ним, наче походить із якогось мудрішого виміру. Йому не потрібно відображати Путіна; йому просто потрібно з'явитися. Щодня тим, що говорить і робить, він утверджує свою націю.

Українці утверджують існування своєї нації простими актами солідарності. Вони чинять опір Росії не через якусь відсутність чи різницю, тому що вони не росіяни і не проти росіян. Протистояти елементарно: загроза національного вимирання, представлена російським колоніалізмом, війною на знищення, спеціально призначеною для вирішення «українського питання». Українці знають, що немає питання, на яке потрібно відповісти, є лише життя, яке потрібно прожити і, якщо потрібно, ризикувати. Вони опираються, бо знають, хто вони. На одному зі своїх перших відео після вторгнення, коли російська пропаганда заявила, що він втік з Києва, Зеленський наставив камеру на себе і сказав: «Президент тут». Ось і все. Україна тут.

The New Yorker

<https://www.newyorker.com/>
28 квітня 2022

Переклад з англійської Вікторії О. Романчук, членкині Organisation Mondiale de la Presse Periodique (Brussels, Belgium)

Діти війни. Україна, червень 2022 року